Anders Olsson: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2012

Talare
Anders Olsson
Ledamot av Svenska Akademien

Datum
20 december 2012

Plats
Stora Börssalen, Stockholm

I den statliga litteraturutredningen från i år kan man läsa att en fjärdedel av de 15-åriga pojkarna i Sverige inte lyckas utveckla funktionell läsförmåga. Läslusten och läsförmågan har uppenbarligen minskat betänkligt hos den unga generationen i vårt land, men om det är sant innebär det också att de går miste om en annan lust som jag här tänkte uppehålla mig vid: nöjet att läsa om det man en gång läst.

Vi tänker då oftast på att läsa om andras texter. Men det finns skäl att först fråga vad som händer när vi läser om oss själva. Det är, skulle jag vilja hävda, mycket svårt att läsa sig själv. Hur ser sambandet ut mellan läsa och skriva, hur skall man alls kunna skriva om man inte kan läsa?

Alla författare vet vilken smärta omläsningen av det man skrivit kan vara. När vi skriver är vi ofta uppfyllda av stundens ingivelse, kanske får vi vårt infall nattetid eller i berusningens ögonblick. När vi vaknar upp är all genialitet borta; omläsningen är det grymma avslöjandets ögonblick. Romantikerna gjorde en myt av den spontana ingivelsen, där dikten intakt kunde stiga fram ur drömmen. Men idag tror få på den engelske skalden Coleridge, när han i det berömda förordet till ”Kubla Khan” beskriver dikten som en ren drömvision, framsprungen ur ett opierus. Även om drömmen skulle vara diktens källa, visar sig den färdiga texten nästan alltid vara ett resultat av arbete och vidareutveckling. Edgar Allan Poe och Baudelaire, som också använde droger i sitt skapande, betonar det metodiska hantverkets och därmed omläsningens betydelse.

Det som är kännetecknande för den moderna litteraturen är att utforskandet av jagets erfarenhet blir en del av skrivprocessen, som när Marguerite Duras talar om ”ett läsande utan slut”, något ”oceaniskt” som hon känner att hon delar med Marcel Proust. Hon var tvungen att återvända till den smärtpunkt som

förblev nerven i hennes skapande, och därför upphörde hon aldrig att skriva vidare på grundscenariot till sin tidiga roman Älskaren. Att skriva och att läsa blir oskiljaktiga, som om pennan hade en egen blick.

Men samtidigt styrs omläsningen av ett motsatt krav på fullbordan. Flera författare jag känner talar till och med om hur viktigt det är att en text får ligga ”i karantän” en tid, kanske ett halvår, innan den åter möter författarens blick. Ibland tar självgranskningen aldrig slut. Stig Larsson berättar i sin nya självbiografiska bok, som i hög grad handlar om drogernas betydelse för skrivandet, att han behövde inte mindre än 19 korrektur innan diktsamlingen Natta de mina kom ut.

Hur många av dem som idag lägger ut texter på nätet har tid att läsa om vad de skrivit? I de sociala mediernas tid har hastigheten blivit en revolutionär kraft men också en fara för skrivandets halt; enligt en undersökning har 70 procent av alla webbsidor en livslängd på mindre än fyra månader. Men det var tio år sedan, och idag har anspråksnivån sjunkit ytterligare i takt med att tempot har skruvats upp. Hur gör vi för att undgå förflackningen av det skrivna ordet?

En ofta återberättad legend är hur den romerske skalden Vergilius inledde dagen med ett slösande överflöd av verser för att sedan tillbringa resten av dagen med att metodiskt ta bort rad efter rad. Den store 1700-talskritikern Samuel Johnson skulle senare identifiera två helt olika författartyper i den engelska traditionen: den som likt Vergilius kritiskt läser om och utvecklar det skrivna och den som lämnar det åt sitt öde. Alexander Pope, som är Dr. Johnsons exempel på den förra typen, lär inte ha skickat iväg något till tryckeriet som inte legat två år under hans granskande blick. Motexemplet är John Dryden, som vägrade att läsa om vad han skrivit, slog det snabbt ur hågen och gick vidare.

Var befinner vi oss själva mellan dessa ytterligheter?

Ganska annorlunda är det att läsa om texter som andra skrivit. Då är vi friare och inte lika sårbara.

Att läsa om en bok som en gång betytt mycket för oss är en särskild njutning, därför att vi inte längre behöver ta reda på hur det skall gå. Vi är så förtrogna med handlingen att vi kan hänge oss åt detaljerna och hur det hela är gjort. Omläsningen kännetecknas av två ting: förtrogenhet, men också överraskning.

Vi kan lätt återkalla platsen och stämningen då vi första gången gick in i verket. Men stämningen kan lika lätt skingras, och ofta förvånas vi över att vi såg så lite eller så annorlunda under den första läsningen.

När jag för en tid sedan läste om Hermann Hesses verk, slogs jag av förändringen. Det var bara ett av hans verk där jag kände igen mig helt: berättelsen Klingsors sista sommar, med dess magiska, berusade livskänsla på dödens tröskel. Däremot hade jag svårt för den andäktiga tonen i Siddhartha, det kulturkritiska svärmeriet i Stäppvargen och myten om särlingen som en missförstådd Kain i Demian, tre berättelser som jag älskade i mina tonår. Jag hade uppenbarligen förändrats, men det hade också Hesse. Nu framträdde i stället mindre verk med oanad skärpa, och det slog mig hur han också gång på gång skrev om det smärtsamma scenariot i den tidiga uppväxtskildringen Under hjulet. Hesse blev en ny författare för mig, där det som slog mig var förmågan att med största enkelhet i språket locka fram en väldig inre oro hos den unga människan, en känsla som sedan brutalt trängs bort av vuxenlivet.

Att läsa om är ett särskilt umgänge, och bara det faktum att vi läser om ett verk innebär att vi värdesätter det på ett särskilt sätt. Vi speglar oss i det, och den tidigare läsningen är alltid närvarande som en berikande motstämma. Men detta inre samtal utvidgas nästan alltid, och kanske särskilt när vi provoceras till en omvärdering – som jag gjorde i fallet Hesse. Vi jämför och går i närkamp med andras tolkningar, vilket gör omläsningen till en dialog med andra.

Vi kan naturligtvis läsa om ett verk med andra avsikter än att värdera det. Hur många återvänder inte till en passage i en helig skrift bara för att söka tröst, eller hur många har inte läst om ett äventyr med Tintin bara för att ha roligt en stund? Jag känner en ung dam som har läst om hela serien med Harry Potter åtta gånger.

Av detta förstår vi att omläsbarhet inte är ett tillräckligt villkor för litterärt värde, men det är säkert ett nödvändigt villkor för att ett verk skall kunna hållas för värdefullt. Vladimir Nabokov hävdar i sina föreläsningar om en rad västerländska klassiker, från Jane Austen till James Joyce, att ”egendomligt nog kan man inte läsa en bok: man kan bara läsa om den. En bra läsare [...], en aktiv och skapande läsare är en omläsare.” Själva arbetet med att läsa boken och att hitta en väg i den är ett hinder för att rätt kunna bedöma värdet av den. Något ligger det nog i detta. Men lusten att läsa om måste också finnas. En klassiker, till

exempel, är förslagsvis ett verk som inte bara kan läsas om, utan som inbjuder till det. Därför är en klassiker ett verk som tillhör många tidsåldrar.

För att uppnå litterärt värde måste ett verk tillfredsställa kravet på varaktighet; om en bok inte kan läsas om är den förmodligen inget högtstående arbete.

I sitt berömda företal till Shakespeareutgåvan 1765 reflekterar Dr. Johnson över hur vi skall förhålla oss till det litterära omdömets förändringar i en tid då kritiken rackar ned på de samtida diktarnas snedsteg, alltmedan klassikerna i tanklös vördnad höjs till skyarna. Idag råder det motsatta förhållandet, där nuets värderingar dikterar villkoren för det kritiska samtalet. Men Dr. Johnsons tankar är likväl aktuella.

När han skrev sitt företal hade ett sekel gått sedan Shakespeare dött, det mått som var själva kriteriet på litterär betydelse. Rivalitet, vänskapsband, tillfälliga opinioner, allt sådant hade blåst bort. Kvar var diktens förmåga att verka på eftervärlden, att, med Dr. Johnsons uttryck, ”please long”.

En som har insett omläsningens betydelse är den italienske författaren Italo Calvino. I en essä sammanfattar han i fjorton punkter de viktigaste egenskaperna hos en klassiker. Det anmärkningsvärda är frånvaron av innehållsliga synpunkter. Som motivering för ett verks klassikerstatus åberopas ingen allomfattande ”mänsklig natur” eller ”mognad”, inte heller någon ideologisk nytta. Den viktigaste egenskapen är att kunna läsas om.

Hos Calvino är denna bekräftelse aldrig statisk, för honom är varje omläsning av en klassiker en upptäckt. Eftersom han, till skillnad från Dr. Johnson, inte tror att litteraturen förmedlar någon djupare sanning, är klassikerns ställning långt osäkrare och underkastad historiens nyckfulla kast. Möjligheten finns alltid att värdesättningen fördröjs, uteblir eller förbyts i sin motsats.

Det är dock inte begreppet klassiker som intresserar mig mest här, eftersom en klassiker förutsätter många läsare i helst flera efterföljande generationer.

Men som enskilda läsare, vad återvänder vi till? Vissa texter blir vi helt enkelt inte kvitt, det kan räcka med en viss passage eller bild. Något dröjer kvar, obestämbart. När jag fick lust att läsa om Hesse var det inte därför att han är den mest läste tyskspråkige författaren under 1900-talet, utan för att jag en gång

känt ett tilltal som gick långt djupare.

När vi återvänder till en sådan röst i det förflutna kan omläsningen fungera som ett identitetsskapande minne. Den skapar kontinuitet i våra liv genom att binda samman spridda delar av våra flyktiga jag. Också när vi är oeniga med oss själva kan omläsningen ge våra liv resonans och riktning.

Hur denna röst når oss är ofta en gåta, eftersom den inte tycks bry sig om några givna värdeskalor. Jag erinrar mig några underbara ord från Gunnar Björlings samling Luft är och ljus som rör vid själva språkets hjärtpunkt: att återkalla poesins röst ur förstumningen. I Björlings dikt är rösten först knappt urskiljbar, sedan kommer den, allt ivrigare. Den stiger plötsligt upp ur det förflutna med återkomstens starka budskap. Han skriver:

[...] nu är det tyst
jag hör ingen andning.

Men jag hör dock en röst
alltid barns röst
en innerlig röst
utan avsikt,
det enda
: kom, och kom snart
kom tillbaka!

Ur de böcker som vi helst läser om kan vi höra en sådan maning. Att inte hörsamma den kan vi då erfara som ett svek mot oss själva. Det är bäst att lyssna och följa efter...

För en knapp månad sedan avled litteraturforskaren och författaren Knut Ahnlund, ledamot av denna akademi sedan 1983. Hans minne och gärning kommer att tecknas av den som nästa år utses till hans efterträdare.

Källa
Hämtat från svenskaakademien.se (2025-09-05)

Taggar
Författare

URI
https://www.svenskatal.se/tale/anders-olsson-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2012